

BUNA GUVERNARE PRIN PRISMA OPȚIUNII DE INTEGRARE EUROPEANĂ A REPUBLICII MOLDOVA

Dr., conf. univ. **Pantelimon VARZARI**
Dr. **Pavel MIDRIGAN**

GOOD GOVERNANCE FROM THE PERSPECTIVE OF THE EUROPEAN INTEGRATION OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

In the present article it is examined the relations between the governance and efficiency of democratic reforms promoted by the current political class in the Republic of Moldova from the European integration perspective. A special attention is given to the brief analysis of the issue as: „good governance” and its constituent components, to the updating of old social and political cleavages and the need to promote specific goals for our country regarding the society’s Europeanization. The author concludes that the quality of governance, as a matter of political power efficiency, can be improved by increasing government accountability, by enhancing administrative capacity of the state and overcoming the permanent crises; so that democracy can become functional and society – prosperous.

Actul guvernării în societățile postsovietice la capitolul calitate trebuie să includă mai multe dimensiuni, prioritare fiind consolidarea guvernabilității instituțiilor politice ale statului, asigurarea unei administrări competente în vederea promovării interesului public, responsabilitatea guvernării pentru atingerea unor obiective specifice țărilor care aspiră să adere la Uniunea Europeană (aprofundarea reformelor democratice, respectarea drepturilor omului, formarea statului de drept, asigurarea securității naționale ș.a.).

Una din prioritățile actualei guvernări din Republica Moldova este integrarea țării în spațiul comunitar, iar continuarea procesului de reformă este o modalitate de accelerare a apropierei de UE în vederea democratizării și construirii unui stat de drept, viabil din punct de vedere economic și echilibrat din punct de vedere social. De aceea, un rol deosebit în avansarea parcursului european îi revine sistemului politic cu toate componentele sale indispensabile, sectorului asociativ, dar și managementului guvernamental, pentru că, spre exemplu, stilul de

guvernare a unei țări constituie un factor de primă importanță în coordonarea eforturilor de reformare democratică și, deci, de promovare a dezvoltării umane și sociale.

Guvernarea reprezintă, în sens larg, procesul decizional și cel al implementării deciziilor luate de factorii decidenți. Conceptul este folosit într-o multitudine de sensuri și domenii ale vieții societății. Mulți se întreabă, care ar trebui să fie trăsăturile distincte ale unei guvernări de succes, democratice, stimulative pentru dezvoltarea durabilă a societății. Ele sunt mai multe, cum se observă și din cele expuse mai sus, dar principala trăsătură a bunei guvernări (versiunea franceză – *bonne gouvernance* [1]) constă în crearea unor condiții decente de viață pentru cetățenii țării. Prin urmare, într-un stat democratic contemporan, o guvernare bună înseamnă mai întâi de toate remediarea nivelului de trai al populației prin dezvoltarea în ascensiune a economiei naționale.

În Republica Moldova este necesar să se pună accentul pe dezvoltarea businessului mic și mijlociu, fapt menționat și de Cancelarul Federal al Republicii Federale Germania Angela Merkel în perioada vizitei sale oficiale la Chișinău în luna august 2012. Întreprinderile mici și mijlocii, din experiența germană, „constituie coloana vertebrală a economiei și contribuie, în special în spațiul rural, la faptul ca puterea economică a unei țări să nu fie concentrată doar în câteva centre, dar să cunoască o acoperire națională cât mai echilibrată” [2]. În țara noastră însă deocamdată nu s-a structurat o categorie puternică a clasei de mijloc care ar proveni din rândul businessului mediu, mic și mijlociu, iar Germania este un exemplu bun de urmat în ceea ce privește structurarea unei asemenea clase. De asemenea, este necesar să se creeze condiții cât mai favorabile pentru investițiile străine, precum și pentru susținerea agenților economici locali.

Problema „bunei guvernări” s-a pus din cele mai vechi timpuri, de la apariția primelor forme statale care urmăreau asigurarea administrării adecvate a intereselor cetățenilor și până în ziua de astăzi. Idealul de „bună guvernare” este valabil și pentru multe organizații regionale și mondiale, precum *Consiliul Europei* (1949), *OSCE*, *Uniunea Europeană*, în unele documente, printre care *Convenția pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale* (1950), inclusiv protocoalele sale adiționale, unde se preiau valorile declarate în *Carta Universală a Drepturilor Omului* și în *Statutul Consiliului Europei*.

În ceea ce privește UE, buna guvernare capă-

tă valențe multidimensionale (unele dintre acestea fiind valențe juridice, în sensul obligației ce le revine autorităților de a o implementa și al dreptului cetățenilor de a o revendica), cu o largă aplicabilitate, buna guvernare fiind catalogată ca o obligație a statelor membre ale UE. În acest context, a fost instituit chiar și un mecanism supranațional de bună guvernare la nivel european, și anume acela de a se acorda cetățenilor Uniunii dreptul la o bună administrare [3]. Astfel, „buna guvernare” este asimilată uneori unui nou drept al omului – dreptul de a fi „bine administrat”, *id est* de a avea dreptul la o bună administrare a intereselor generale ale societății.

Programul pentru Dezvoltare Regională al ONU pentru America Latină (UN Regional Development Program for Latin America) definește guvernarea astfel: cuvântul este folosit pentru a desemna urmarea regulilor sistemului politic întru rezolvarea conflictelor dintre actori (politici) și adoptarea hotărârilor (legalitate); pentru a descrie funcționarea adecvată a instituțiilor și acceptarea lor de către cetățeni (legitimitate); pentru a invoca eficacitatea guvernului și realizarea consensului cu mijloace democratice (participare) [4]. Pe scurt, guvernarea este maniera în care se exercită autoritatea politică, economică și administrativă în gestionarea treburilor unui stat, procesul de care o societate se conduce în realizarea obiectivelor și a intereselor naționale.

Buna guvernare presupune existența cumulată a următoarelor elemente: **participarea, primordialitatea dreptului, transparența, reactivitatea, consensul, echitatea și incluziunea, eficiența**, precum și **responsabilitatea** [5]. Responsabilitatea este o exigență esențială a bunei guvernări. Nu doar instituțiile guvernamentale, ci și sectorul privat și organizațiile societății civile trebuie să fie responsabile în fața publicului și a acționarilor instituționalizați. Însă principial este faptul că responsabilitatea, drept o componentă a bunei guvernări, devine o cerință ca reprezentanții puterii, decidenții politici să răspundă în fața celor pe care îi reprezintă cu privire la felul în care dispun de funcțiile și îndatoririle lor, în care reacționează la critici sau la cerințele exprimate de publicul alegător, acceptând responsabilitatea pentru eșec, incompetență, neprofesionalism sau fraudă.

Membrii legislativului pot fi trași la răspundere pentru felul în care votează de către oficiali ai parlamentului, cum sunt secretarii grupurilor / fracțiunilor parlamentare, de către organizațiile lor de partid locale sau de către alegători. Miniștrii sunt răspunzători pentru deciziile Guvernului în fața Legislativului și a publicului alegător. În Marea Britanie, spre exemplu, se urmărește ca miniștrii să respecte

atât responsabilitatea ministerială individuală, cât și responsabilitatea colectivă, în fața Parlamentului, a investigațiilor comisiilor speciale și a mass-media [6].

Autoritățile publice ale Republicii Moldova, având drept prioritate națională europeanizarea țării în contextul integrării europene, încearcă, într-un fel sau altul, să însușească principiile enunțate ale bunei guvernări, să le introducă în programele de activitate ale Guvernului care oferă cadrul politicilor de guvernare, precum și în cele mai importante legi adoptate de către Parlamentul țării în ultimii trei ani [7]. Însă trebuie luat în considerare și faptul că buna guvernare reprezintă doar un etalon spre care mereu vor tinde factorii decizionali (național, regionali și locali), în cazul când actuala guvernare va viza o relansare economică reală, când va avea loc îmbunătățirea capacității instituționale și, deci, relansarea încrederii în coaliția de guvernare (AIE).

Deocamdată însă avem de a face, așa cum pe bună dreptate menționează analiștii politici, cu un mit despre „Republica Moldova – *poveste de succes*”. Acest mit este foarte profitabil pentru țara noastră, întrucât îi aduce susținere politică și suport financiar generos din partea UE, SUA și a altor parteneri de dezvoltare. Însă el nu poate fi menținut în condițiile izbucnirii permanente, în cadrul AIE, a unor scandaluri răsunătoare.

Pentru o țară mică și săracă, precum Republica Moldova, pericolul esențial este să fie ignorată de marile puteri. Actualmente, e cert că mitul despre *povestea de succes* a atras simpatia partenerilor occidentali de dezvoltare. De aceea, șansa Republicii Moldova este să transforme *povestea de succes* într-o realitate ce demonstrează succese palpabile în stabilizarea politică și dezvoltarea social-economică.

Dacă autoritățile moldovene vor reuși să transforme *povestea de succes* într-o realitate, atunci UE și SUA vor deveni coautorii acesteia. Nimic nu ar putea consolida mai mult legăturile Republicii Moldova cu UE și SUA decât condiția de a fi coautori ai unui succes regional. Dacă nu se va întâmpla transformarea „poveștii” în realitate, atunci cei care au fost implicați în susținerea mitului, dezumflat până la urmă, se vor grăbi să uite de acesta ca de un coșmar urât, pe care inițial l-au luat drept un început de *poveste*... [8].

De altfel, mitul în cauză este susținut, într-un fel sau altul, de unii înalți oficiali europeni (Jose Manuel Barroso, Catherine Ashton, Graham Watson ș.a.) [9]. În circumstanțele invocate, suportul UE pentru țara noastră trebuie totuși condiționat prin necesita-

tea eforturilor clasei politice naționale de a depăși criza instituțională și de a instaura stabilitatea politică, precum și de a promova coerent reformele de modernizare a societății în vederea apropiării de standardele UE în baza unor indicatori verificabili. În contrast, disponibilitatea populației de a accepta un orizont mai mare de așteptare și unele costuri inevitabile pe care le comportă procesul de europeanizare depinde în mod direct de încrederea ei față de calitatea guvernării și activitatea instituțiilor statului Republica Moldova.

Din păcate însă, așa cum demonstrează rezultatele diverselor sondaje de opinie realizate în ultimii ani, populația ar putea fi caracterizată printr-o atitudine ambiguă față de vectorul / direcția dezvoltării Republicii Moldova: pe de o parte, o largă acceptare a ei, iar pe de altă parte, o anumită îndoială în legătură cu modul în care sunt realizate reformele democratice (politice, economice, sociale). Astfel, majoritatea populației (69%) consideră că direcția în care merg lucrurile în Republica Moldova este una greșită. Totuși ponderea persoanelor cu această părere s-a diminuat în aprilie 2012 cu 14,5% față de rezultatele obținute în noiembrie 2011, atingând aproximativ același nivel al nemulțumirii evaluat de Barometrul de Opinie Publică în iulie 2009 (67,4%).

De fapt, populația contestă nu valorile democrației pluraliste (statul de drept, respectarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, independența justiției, combaterea corupției, respectarea libertăților mass-media și promovarea societății civile), ci democrația formală, de vitrină, modul de realizare concretă a valorilor inerente unei democrații funcționale, în care politica (și politicul) ar fi un factor mobilizator (și nu fluid), iar economia ar crea un trai decent pentru populație (conform aceluiași sondaj realizat de *Centrul de Analize și Investigații Sociologice, Politologice și Psihologice „CIVIS”*, cea mai importantă problemă care trebuie rezolvată în Republica Moldova este ridicarea nivelului de viață – 70% din respondenți).

Cel mai mare insucces al AIE este că de când s-a instalat la guvernare (iulie 2009), procentajul cetățenilor care ar vota eventual aderarea la UE a scăzut cu 15–20%, opțiunea respectivă intrând în concurență cu opțiunea integrării eurasiatice. Alianța pentru Integrare Europeană prin însăși denumirea sa discreditează opțiunea europeană a Republicii Moldova, din cauza modului în care guvernează țară și în urma implicării într-un șir de scandaluri cu caracter politic sau de corupție.

Eurocepticismul moldovenilor a devenit în ul-

timii ani mai pronunțat, iar ponderea persoanelor care pledează pentru integrarea în Uniunea Eurasiatică s-a diminuat ușor (de la 46% respondenți în noiembrie 2011 până la 38% în aprilie 2012) [10] din motive bine cunoscute (incoerența în promovarea reformelor democratice și impactul crizelor „veșnice” / permanente asupra factorului uman – criza politică, economică, socială, identitară, transnistreană ș.a.m.d.), motive ce continuă să aibă un impact negativ asupra funcționalității instituțiilor statului și, deci, asupra actului guvernării.

Drept rezultat, populația țării noastre, de multă vreme, și-a pierdut încrederea în oamenii politici și în instituțiile statului, care ar fi trebuit să lucreze pentru ei. De altfel, gradul de încredere este scăzut nu numai în toate instituțiile publice – guvern, parlament, președinte, justiție, partide politice –, dar și în syndicate, ONG-uri și chiar în bănci. În același timp, o analiză pertinentă a rezultatelor sociologice obținute relevă și o repartitie teritorială neomogenă a percepției populației referitor la evenimentele sociale și politice din ultimii ani din Republica Moldova, precum și în ceea ce privește dimensiunea schimbărilor economice, politice și sociale viitoare.

Există însă și diferențe vizibile de viteză în ceea ce privește reacțiile / atitudinile politice ale partenerilor din cadrul AIE și ale opozanților politici în frunte cu PCRM, așa cum există și diferențe evidente în ceea ce privește opțiunile viitoare ale electoratului privind eficiența actului guvernării și, deci, eficacitatea reformelor democratice promovate de actuala clasă politică prin prisma opțiunii de integrare europeană. Mai pe scurt, este vorba de anumite clivaje sociale și politice care devin tot mai provocatoare în contextul proceselor democratice ce au loc în țara noastră.

Practica societăților democratice occidentale arată că este greu să realizezi și să menții o guvernare democratică stabilă într-o societate plurală. Premisele obligatorii pentru o democrație stabilă sunt omogenitatea socială și consensul politic, iar cauzele instabilității și prăbușirii democrației sunt: divizările sociale profunde și diferențierile politice în interiorul societăților plurale.

Principalele două criterii în definirea unei societăți plurale derivă dintr-un text al lui *Harry Eckstein* (distins profesor de cercetare de la Departamentul de Științe Politice al Universității din California Irvine, SUA), preluate mai târziu și de *Arend Lijphart* (unul dintre cei mai influenți politologi din lume). În primul rând, societatea trebuie să fie traversată de clivaje structurale (religioase, ideologice, lingvisti-

ce, regionale, culturale, rasiale sau etnice). În al doilea rând, trebuie ca aceste clivaje să prindă contur în spațiul competiției politice. Acest lucru echivalează cu organizarea grupurilor omogene, delimitate de liniile care separă societatea în versanți sociali opuși doi câte doi, în jurul propriilor partide politice, grupuri de interes, mijloace de comunicare în masă și instituții de învățământ [11].

Astfel, o societate plurală este o societate divizată de ceea ce *H. Eckstein* numea „clivaje segmentale”, care, pentru țara noastră, sunt de natură politică, ideologică, socioeconomică, lingvistică, etnică și mai puțin, pe moment, de natură religioasă. Pentru o democrație stabilă sunt necesare consensul politic (fiind o formă a consensului social, el constă în acordul liber exprimat al cetățenilor asupra autorității, puterii politice și actului de guvernare; termen demonetizat de o prea deasă întrebuintare și de un anumit lider politic) și agregarea socială (în sensul articulării diverselor interese ale cetățenilor; termen cu o nuanță puțin diferită de cel al integrării sociale). În prezent însă este practic imposibil de cuantificat și chiar de rezolvat mai multe procese de dezagregare socială din țara noastră cum ar fi: degradarea forței de muncă și excluziunea socială, dezagregarea familiilor și abandonul copiilor, creșterea corupției și a crimei organizate, creșterea violenței economice și sociale, polarizarea accentuată a societății și scăderea securității cetățeanului ș.a.

Criza politică (de guvernare), pe care o traversează țara noastră, doar catalizează apariția unor conflicte sociale, capabile, pe fundalul descreșterii economice, să alimenteze puternic clivajele sociale existente. Acestea se pot baza pe factori precum diferențele în venituri și în prosperitate, diviziuni lingvistice și politico-ideologice, diferențieri urban / rural ori de factură locală / regională, diferențe de clasă / grup social etc. În același timp, diviziunile critice în cadrul unui sistem social pot conduce și la un conflict politic. O criză politică, atestată în Republica Moldova de mai mulți ani, alături de criza economică, de criza financiară, criza educației, a ocrotirii sănătății, precum și o criză socială profundă polarizează și mai mult societatea.

Tensiunile sociale și politice din ultimii ani, din păcate, dovedesc prezența mai multor impedimente în consolidarea societății noastre. Astfel, evenimente acute din ultimul timp, începând cu nemulțumirile din iarna anului 2011-2012 exprimate în stradă de așa-zisele *congrese civice* desfășurate de PCRМ [12], *marșurile unioniștilor* (organizate de Platforma civică „Acțiunea 2012”) și ai opozanților acestora la Cahul (22 iulie 2012), Bălți (5 au-

gust 2012) și Chișinău (25 martie și 16 septembrie 2012) [13] până la convulsiile provocate de *Grupul de inițiativă* al Partidului Social Democrat pentru desfășurarea referendumului republican legislativ privind aderarea Republicii Moldova la tratatele de constituire a Comunității Economice Eurasiatice, de formare a teritoriului vamal unic și de constituire a Uniunii Vamale [14], confirmă încă o dată că agregarea socială este extrem de grav afectată și are un potențial nesemnificativ de reparație imediată. Cu alte cuvinte, se observă o tendință în perpetuarea unor clivaje sociale și politice mai vechi (unionism – moldovenism, unitarism – federalism, vectorul european – proiectul estic ș.a.), care pot fi numite și provocări la adresa statului Republica Moldova.

Astăzi societatea noastră este fracturată și se află între cele două opțiuni de dezvoltare a țării: orientarea vestică (prioritate / idee națională lansată în programul de guvernare al AIE, în care integrarea europeană este declarată drept o prioritate fundamentală a politicii interne și externe a Republicii Moldova, iar în prezent dialogul moldo-comunitar este axat pe continuarea negocierilor privind noul acord de asociere dintre țara noastră și UE, crearea zonei de comerț liber aprofundat și comprehensiv, precum și pe domeniul liberalizării vizelor) și cea estică (susținută de forțele politice de stânga în frunte cu PCRМ, de vechea putere politică, marcată în anii 2001-2009 de sechelele unei guvernări confuze și ineficiente).

Fără a detalia, vom menționa doar că procesul european de integrare este cel mai vechi dintre toate proiectele de regionalizare, iar despre ideea unificării europene, care are o istorie foarte veche, știu toți cei cointeresați de această problemă, existând și o bogată literatură științifică de natură filosofică, politologică, sociologică, economică. Când privește proiectul estic, cel mai „proaspăt” / nou proiect de regionalizare vizavi de UE, MERCOSUR, NAFTA sau ASEAN, este de remarcat că doctrina eurasiatică are o istorie fascinantă de aproape 90 de ani [15], având însă și rădăcini adânci – curentul politico-ideologic rus al slavofililor din prima jumătate a sec. XIX [16], creându-se la Chișinău și un *Centru coordonator pentru integrarea eurasiatică* [17].

În prezența factorilor generatori menționați (economici, politici, ideologici, sociali, culturali etc.) de clivaje sociale și politice, în societatea noastră se intensifică deficitul democrației (termen introdus în limbajul politic de către eurodeputatul conservator britanic *Bill Newton Dunn*, care l-a folosit pentru prima dată în 1986, într-un document controversat, cu titlul *Why the public should be worried by the EEC's democratic deficit*) cu toate manifestările

sale bine cunoscute (apatie politică, absentism, neîncredere în clasa politică, individualism exacerbant, intoleranță față de altă opinie, rată scăzută a participării civice și, deci, excluziunea de la viața politică și socială), se atestă o activitate nerelevantă a așazisei tehnocrații și o activitate ineficientă a birocrației de stat extinse, a aparatului funcționăresc (după A. Toffler, „partidul invizibil al birocrației”), dar și o interacțiune nesatisfăcătoare dintre ONG-uri și structurile abilitate ale statului. Asta pentru că într-o democrație funcțională, influențarea deciziilor politice care afectează viața socială și economică a cetățenilor se realizează prin implicarea activă a societății civile în treburile publice. Astfel, sectorul „trei” al societății, fiind un mecanism reglator, complementar celor instituite constituțional, trebuie să devină și în țara noastră un actor important în procesul decizional și, deci, un element inerent în procesul colaborării cu instituțiile statului la nivel național și local.

În concluzie: calitatea guvernării ca problemă de eficacitate a puterii politice în Republica Moldova este una complexă și destul de importantă pentru destinul cetățenilor și al societății în ansamblu. Punerea în aplicare a elementelor principale de bună guvernare (participarea, incluziunea, transparența și responsabilitatea) devine imanent necesară în actul guvernării.

Este foarte greu pentru orice putere politică ca, după două decenii de deziluzii, societatea să se poată coagula, să se poată agrega de așa manieră încât democrația să fie lucrativă, iar eforturile guvernanților să se concentreze programatic pe obiective de reconstrucție și revigorare economico-socială în conformitate cu rigorile europene. În contextul existenței mai multor probleme legate de promovarea reformelor democratice profunde și de reactualizarea unor provocări interne și externe (în cazul nostru – clivaje sociale și politice) la adresa statului, factorii decizionali sunt obligați să instituționalizeze mecanismele și structurile adecvate de articulare și agregare a intereselor tuturor cetățenilor. Prin urmare, noțiunea de bună guvernare ar avea la origine recunoașterea importanței unor abordări democratice ale procesului de dezvoltare umană și socială.

Bibliografie

1. Vezi: Les principaux éléments de la bonne gouvernance. În: <http://bonnegouvernance.monsite.wanadoo.fr/page7.html> (vizitat 25.08.2012).

2. (DOC) Iată mesajul Angelei Merkel pentru Republica Moldova! În: <http://tribuna.md/2012/08/25/doc-iata-mesajul-angelei-merkel-pentru-republica-moldova/> (vizitat 25.08.2012).

3. Despre unele referiri la conceptul de „bună guvernare” care se regăsesc și în *Tratatul de la Lisabona* vezi: Marinică C.E. Promovarea și protecția drepturilor omului în administrația publică. În: *Drepturile omului*, 2008, București, nr. 2, p. 9-10 [online]. http://www.irdo.ro/file.php?fisiere_id=524&inline= (vizitat 25.08.2012).

4. *Citat după* Iris M. Guvernare pentru dezvoltare (*Curs master SDI*). București, 2011 [online]. <http://www.scribd.com/iris%20mihai/d/47719231-Guvernare-pentru-dezvoltare-curs> (vizitat 16.04.2012).

5. Duțu P. Buna guvernare în actuala criză economico-financiară. În: *Impact strategic*, 2009, București, nr. 4 (33), p. 30-40 [online]. <http://www.scipio.ro/documents/41456/267466/Impact+Strategic+4-2009+ro> (vizitat 25.08.2012).

6. A se vedea: *Dicționar de politică*. Oxford / Coord. de L. McLean. București: Univers Enciclopedic, 2006, p. 383-384.

7. Vezi: Programele de activitate a Guvernului. În: <http://www.gov.md/lib.php?l=ro&idc=445> (vizitat 13.05.2012); Proiecte de acte legislative. În: <http://www.parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactelegislative/tabid/61/Default.aspx> (vizitat 13.09.2012).

8. A se vedea: Boțan I., Prohnițchi E. Republica Moldova – „o poveste de succes” pentru Uniunea Europeană? În: *Guvernare și democrație*. Revistă de analiză și sinteză, 2011, nr. 1 (7), p. 10-11 [online]. <http://www.e-democracy.md/files/guvernare-democratie-07-ro.pdf> (vizitat 13.05.2012); Negru N. Guvernarea AIE, aproape de succes. În: <http://www.jurnal.md/ro/news/guvernarea-aie-aproape-de-succes-372305/> (vizitat 21.09.2012); Trei ani de guvernare democratică la Chișinău: „Poveste de succes” pe banii străinilor. În: http://www.adevarul.ro/moldova/economie/Poveste_de_succes-pe_banii_strainilor_0_780521980.html (vizitat 25.09.2012).

9. Vezi: Barosso speră ca Acordul de Asociere cu Republica Moldova să fie semnat în anul 2013. În: <http://www.timpul.md/articol/barosso-spera-ca-acordul-de-asociere-cu-rm-sa-fie-semnat-in-anul-2013-36834.html> (vizitat 05.09.2012); Ashton: Mă bucur să văd ce se întâmplă în Republica Moldova. În: <http://unimedia.info/stiri/ashton-ma-bucur-sa-vad-ce-se-intampla-in-republica-moldova-52075.html> (12.09.2012); *Daca va continua reformele, Republica Moldova are șanse reale de integrare în UE*. În: <http://karadeniz-press.ro/kara/daca-va-continua-reformele-r-moldova-are-sanse-reale-de-integrare-in-ue/> (vizitat 24.08.2012).

10. Vezi: *Barometrul de Opinie Publică*. Republica Moldova, aprilie 2012 / Realizat de Centrul de Analize și Investigații Sociologice, Politologice și Psihologice „Civis”. Chișinău: IPP, 2012, p. 8, 37, 51, 70, 79, 87, 92, 95; Boțan I. Integrarea europeană prin prisma rezultatelor BOP. În: <http://www.e-democracy.md/monitoring/politics/comments/european-integration-bpo/> (vizitat 10.07.2012); Sondaj la nivel național. Uniunea Europeană – marea provocare a Republicii Moldova (II). În: <http://www.viitorul.org/doc.php?l=ro&idc=298&id=3558> (vizitat 27.09.2011); Cauzele creșterii eu-

roscepticismului în Republica Moldova. Opinia experților. În: <http://social.moldova.org/news/cauzele-cresterii-euroscepticismului-in-republica-moldova-opinia-expertilor-230684-rom.html> (vizitat 29.05.2012); Croitoru V. Alianța pentru compromiterea integrării europene. În: <http://www.flux.md/articole/13364/> (vizitat 18.05.2012); Detalii privind fluctuația opiniei publice din Republica Moldova asupra opțiunii de aderare la UE, vezi: Barometrul de Opinie Publică / Institutul de Politici Publice. Republica Moldova, 2001-2012. În: <http://www.ipp.md/lib.php?l=ro&idc=156> (vizitat 13.08.2012).

11. Vezi mai detaliat: Zamfira A. Contribuția teoretică a lui Arend Lijphart în studiul comparat al societăților multiculturale. În: Sfera Politicii, 2009, nr. 137, p. 66-85 [online]. http://www.sferapoliticii.ro/sfera/pdf/Sfera_137.pdf (vizitat 15.09.2012).

Iurie Matei. *Mama*. 1996, ulei/pânză, 150x80 cm.

12. A se vedea: Congresul civic a îndemnat guvernarea Moldovei să dizolve Alianța pentru Integrare Europeană. În: <http://www.infotag.md/noutati/592464/> (vizitat 12.12.2011); 1 Mai, exploatat politic. Lupta partidelor pentru solidaritatea muncitorilor. În: <http://www.union.md/uinfo/mass-media/1-mai-exploatat-politic-lupta-partidelor-pentru-solidaritatea-muncitorilor> (vizitat 02.05.2012).

13. Vezi, spre exemplu: Marșul Unirii, la Chișinău. Peste 10000 de persoane sunt așteptate să participe la eveniment. În: http://www.publika.md/marsul-unirii--la-chisinau--peste-10-000-de-persoane-sunt-asteptate-sa-participa-la-eveniment_1034331.html (vizitat 16.09.2012); Negru N. După Marșul Unirii. În: <http://www.jurnal.md/ro/news/dupa-marsul-unirii-347494/> (vizitat 18.09.2012); Marșul unirii – un reproș la adresa clasei politice. În: <http://www.europalibera.org/content/article/24711285.html> (vizitat 18.09.2012); Despre unionism. În: <http://www.europalibera.org/content/article/24709787.html> (vizitat 18.09.2012).

14. Vezi: Comisia Electorală Centrală a totalizat rezultatele verificării listelor de subscripție prezentate de Grupul de inițiativă pentru desfășurarea referendumului republican legislativ. În: <http://www.cec.md/?pag=news&tip=comunicat&opa=view&id=614&l=> (vizitat 15.08.2012).

15. A se vedea: Grosu A. Doctrina euroasiatică, între teorie și practică. În: <http://www.timpul.md/articol/doctrina-euroasiatica-intre-teorie-si-practica-34068.html> (vizitat 26.05.2012); Евразийство. În: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Dict/06.php (vizitat 20.07.2012); Евразийство. În: <http://ru.wikipedia.org/wiki/> (vizitat 20.07.2012); Евразийство (концепция) - История русской культуры. În: www.countries.ru/library/russian/evraz.htm (vizitat 13.09.2012).

16. Vezi mai detaliat: Varzari P. Istoria gândirii politice (*Note de curs*). Chișinău: Pontos, 2011, p. 246-248 [online]. <http://ro.scribd.com/doc/96624708/P-varzari-igp-Note-de-Curs-Chisinau-Pontos-2011-1> (vizitat 22.07.2012); История политических и правовых учений. Учебн. для вузов / Под общей ред. В.С. Нерсесянца. Москва: Изд-во НОРМА, 2004, p. 570-579 [online]. <http://www.alleng.ru/d/jur/jur166.htm> (vizitat 13.09.2011).

17. Vezi: Pendea Cr. Forțele pro-euroasiatice din Moldova se vor uni într-o largă coaliție. În: <http://tribuna.md/2012/08/29/fortele-pro-euroasiatice-din-moldova-se-vor-uni-intr-o-larga-coalitie/> (vizitat 29.08.2012); Un Centru coordonator pentru integrarea eurasiatică și-a început activitatea în Moldova. În: <http://www.infotag.md/noutati/596751/> (vizitat 29.08.2012); În Moldova și-a început activitatea Centrul coordonator pentru integrarea eurasiatică. În: <http://www.newsmoldova.md/politics/20120829/192029040.html> (vizitat 29.08.2012).